

Крім того, у більшості з них верхні кінцівки взагалі не відділені від стегон, хоч жест їх зображено ⁶.

Особливо різучі відміни білосарайського амулета від решти подібних в оформленні голівки. Якщо кримські знахідки відрізняються примітивністю (рот намічений рискою, очі — кружками, носа часто немає зовсім), то ця фігурка вдало передає монголоїдний тип гунна, з обличчям злегка вилицюватим, довгими вузькими очима, коротким широким носом, великим ротом з широкою нижньою губою.

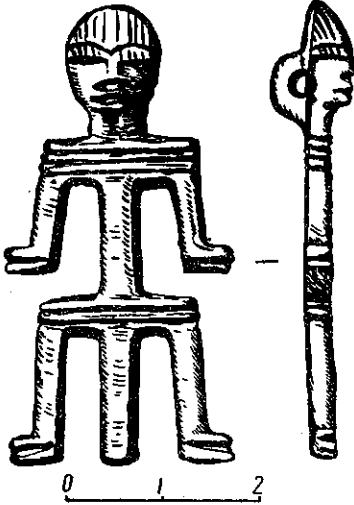

Рис. 1. Амулети з Ждановського музею.

Характерні й деталі оформлення верхньої частини білосарайського амулета. На кримських фігурках волосся звичайно позначене вертикальними смужками, а на кавказьких зображена гостра шапка або шолом ⁷. На даній підвісці є обидва елементи, причому лінія, яка відокремлює шолом (?), вигинається до перенісся, а нижче від неї накреслені брови. Очевидно, це не шапка і не шолом, а вид зачіски у гуннів.

Безперечно, ця фігурка виготовлена рукою фахівця і походить, можливо, з якогось античного міста Криму в період перебування там гуннів, тобто у кінці IV—V ст. н. е. Білосарайська скульптурна підвіска — єди-

на до цього часу пам'ятка появи гуннів на території Донбасу і перша така знахідка в степовій Україні.

Б. Ю. МИХЛИН

Гуннский амулет из Ждановского музея

Резюме

В Ждановском краеведческом музее хранится литая бронзовая скульптурная подвеска, найденная на косе Белосарайской близ с. Ялта Первомайского р-на Донецкой обл.

Подобные фигурки-амулеты относятся ко времени появления гуннов в Северном Причерноморье в конце IV—V вв. н. э. Белосарайский амулет находит аналогии среди фигурок из Восточного Крыма, Северного Кавказа и Средней Азии, но выделяется более тщательным исполнением.

Подвеска — единственный до настоящего времени памятник гуннского времени, найденный на территории Донбасса.

Р. С. ОРЛОВ

Розвідки ранньослов'янських пам'яток поблизу Києва

У 1969—1970 рр. автор провів розвідки ранньослов'янських пам'яток в околицях Києва. За 40 км на північ від міста, на території с. Козаровичі

⁶ И. Т. Кругликова. Погребение IV—V вв. н. э. в дер. Айвазовское..., рис. 2, 1, 4/6.

⁷ Там же, рис. 2, 1, 6, 10; В. А. Кузнецов. Аланские племена Северного Кавказа..., рис. 13, 1.

Києво-Святошинського р-ну, знайдено новий могильник зарубинецької культури. На глибині 0,56 м від сучасної поверхні в могильній ямі прямокутної форми (0,7×1,1 м) шурфовкою виявлено поховання з трупоспаленням. Яма була орієнтована на схід—захід (рис. 1, 1). На її дні розчисткою відкрито дрібні кальциновані кістки з вуглинками, що лежали купками, а також чорнолощений горщик, який стояв біля східної стінки (рис. 1, 3). Біля нього знайдено бронзову фібулу середньолатен-

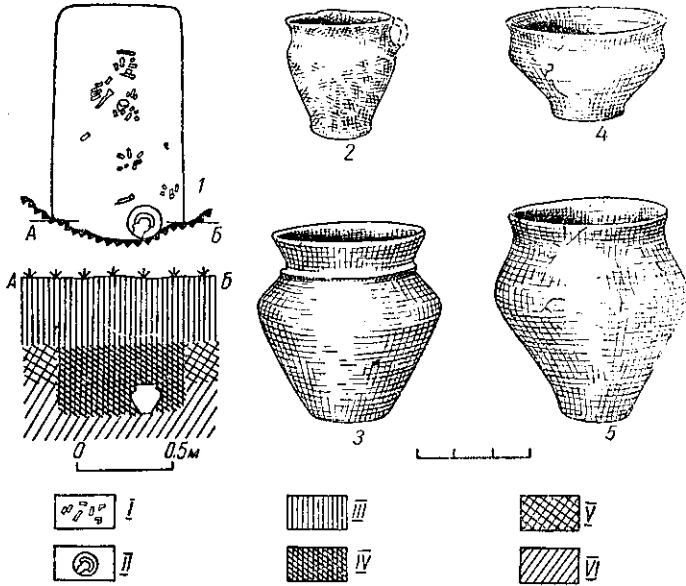

Рис. 1. План поховання (1) і інвентар (2—5) зруйнованих поховань могильника зарубинецької культури в с. Козаровичі:
I — кальциновані кістки; II — чорнолощений горщик; III — орний шар;
IV — заповнення могильної ями; V — гумусований лес; VI — лес.

ської схеми і рештки залізної фібули. Крім того, в розмиві берега Київського водосховища виявлено залишки зруйнованих двох-трьох поховань, представлених двома лощеними горщиками, мискою і трьома кухлями (рис. 1, 2, 4, 5). Форма лощених горщиків — звичайна для зарубинецьких пам'яток Середнього Подніпров'я і відома, зокрема, в Корчуватівському та Пирогівському могильниках¹. Козаровицький могильник за фібулою і типологічними особливостями його кераміки можна датувати I ст. до н. е.

За 1 км на північ від нього, в ур. Буславка, продовжено збір підйомного матеріалу з пізньозарубинецького поселення, майже повністю зруйнованого розмивом берега Київського водосховища². Підйомний матеріал становлять уламки товстостінних ліпних горщиків і пряслиця, велика корчага біконічної форми з високо піднятим ребром і ледве відігнутих назовні вінцем та досить вузьким дном, нижче ребра — вертикальний наліп.

Звертає на себе увагу уламок верхньої частини товстостінного біконічного горщика з наліпним валиком, який має скісні насічки і розташований під горизонтально зрізаним вінцем.

¹ И. М. Самойловский. Корчеватовский могильник.— МИА, № 70. М.—Л., 1959, стор. 61—93; А. И. Кубышев и Е. В. Максимов. Пироговский могильник.— МИА, № 160. Л., 1969, стор. 25—38.

² Р. С. Орлов. Славянское поселение середины I тыс. н. э. у с. Козаровичи.— Археологические исследования на Украине, вып. III. К., 1971.

На схилі плато правого берега Дніпра, поблизу с. Ходосівка Києво-Святошинського р-ну, виявлено поселення³. Біля підніжжя відомого скіфського (Ходосівського) городища, на радгоспному полі, що простяглося по лінії північ—захід—південь—схід і має довжину близько 1 км, зібрані уламки ліпного посуду (рис. 2). Крім того, з боку заболоченої заплави Дніпра в розрізі ярів, що перетинають плато, помічено заглиблені в материк з поверхні темні плями — залишки якихось

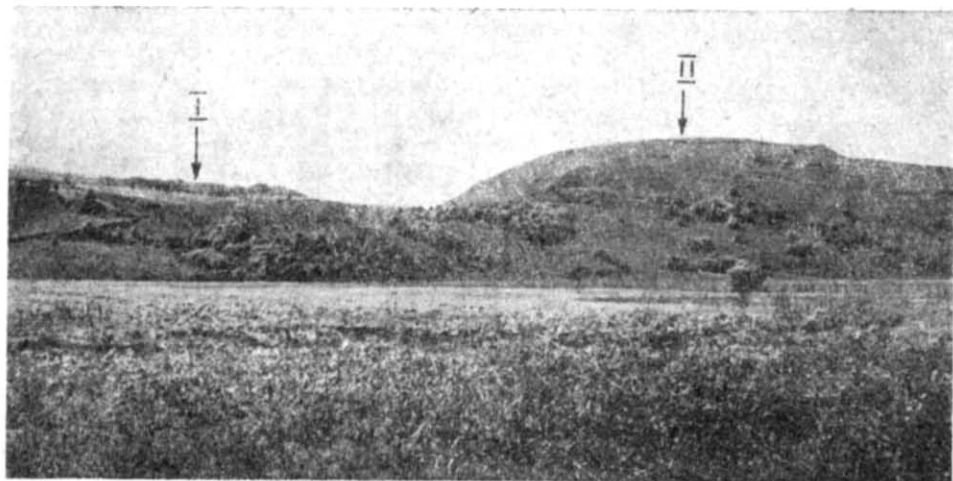

Рис. 2. Вид на Ходосівське поселення зі сторони заплави Дніпра: I — ранньослов'янське поселення; II — скіфське (Ходосівське) городище.

споруд. Виявлений шурфовкою культурний шар товщиною 0,2—0,4 м у місцях плям досягає 0,7—1 м і насичений уламками ліпного посуду, вугіллям, печиною, кістками тварин.

Там, де простежувалися сліди споруд, проведені невеликі охоронні розкопки. Відкрито залишки восьми жител, заглиблених у ґрунт на 0,7—1 м від сучасної поверхні. Ці залишки являють собою глинобитні пічки, від яких збереглися черені, стіни висотою до 0,3 м і темніше за материк заповнення, насичене уламками ліпного і кружалного посуду, кістками тварин, вугіллям та ін.

Добре збереглося житло № 3, в плані квадратне (3,2×3,2 м), з вертикальними стінами, орієнтованими за сторонами світу (рис. 3, 1). Нахил поверхні у цьому місці досягає 15—20°, тому південна стіна житла входить у ґрунт на 0,7 м, північна майже не заглиблена і під час розкопок чітко не простежувалася. Круглий черені (діаметром 0,7—0,8 м) розташований на материковому останці, вищому від підлоги на 0,15—0,2 м. На черені знайдено попіл, вугілля, уламки ліпного посуду, обпалені кістки тварин. Стінки пічки збереглися до висоти 0,3 м. Склепіння зруйноване і складалося з глиняних валків яйцеподібної форми (рис. 3, 4).

Іншу конструкцію має пічка житла № 6. У плані пічка являла собою прямокутник з закругленими кутами (рис. 3, 5). Вона мала два череня: перший — на глибині 0,7 м від сучасної поверхні, другий — 0,6 м. Між ними — шар попелу, товщиною 0,1—0,12 м. На другому черені розчищена велика кількість уламків ліпного посуду, з яких вдалося реставрувати три горщики (рис. 5, 5, 8, 9).

³ Р. С. Орлов. Исследование раннеславянских памятников на Киевщине.— Археологические открытия 1969 г. М., 1970, стор. 265.

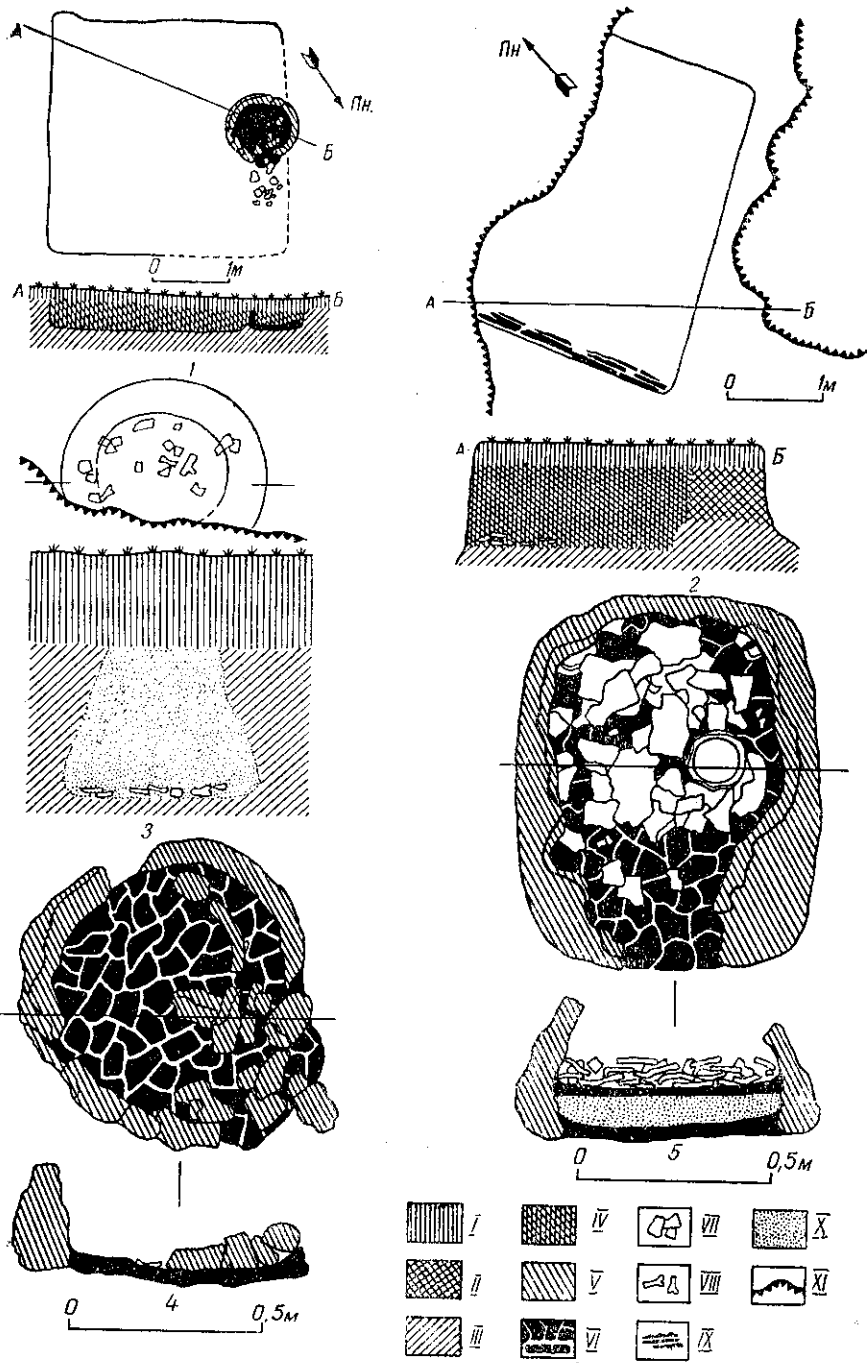

Рис. 3. Плани і розрізи жител, печей і господарської ями Ходосівського поселення (1—5):
 I — орний шар; II — гумусований лес; III — лес; IV — заповнення жител; V — печина;
 VI — черинь; VII — кераміка; VIII — кістки тварин; IX — обгоріле дерево; X — попіл;
 XI — межа яру.

У спорудженні жител застосовувалося дерево, про що свідчить знайдена вздовж стіни житла № 2 обвуглена плаха, довжиною понад 3 м (рис. 3, 2).

Господарські ями круглої форми, відкриті поруч з житлами, мали вгорі діаметр 0,6—0,9 м, внизу — 1—1,2, глибину 1,2—1,3 м від сучасної поверхні. Одна з ям була майже вся заповнена попелом, а ближче до дна — уламками ліпного посуду, глиняних валиків, кістками тварин (рис. 3, 3). У двох інших знайдені уламки ліпного посуду і кістки тварин. У житлі та господарській ямі виявлено пряслице з сланцю біконічної форми, пряслице з амфорного черепка, намистину прямокутної форми з блакитного скла, уламок бронзового браслета пластинчастого типу, кістяну проколку (рис. 4, 1—5, 7). Привертає увагу знахідка порожнього циліндрика, вирізаного з трубчастої кістки, поперечний зріз якого має форму одинадцятигранника (рис. 4, 6). Зовнішня поверхня його залощена. Подібні циліндрики виявлено під час розкопок Саркела і вважаються шахматними фігурками⁴.

Найчисельніший матеріал поселення — ліпна кераміка, знайдена переважно в заповненні жител та господарських ям. Стінки ліпного посуду мають товщину 0,5—2 см, плоскі масивні денця — 1—2 см. У тісті кераміки є домішки кварцу, товченого граніту, шамоту. Колір сірий, коричневий, жовтий, червоний. Найбільше трапилось уламків широкогорлих горщиків (діаметр 8—24—30 см) з округлими плічками та досить вузьким і плоским дном. Поверхня їх заглажена.

Залежно від технологічних особливостей, форми та орнаменту ліпний посуд ділиться на п'ять основних типів. До I належать горщики з відігнутими назовні вінцями, виразною шийкою, опуклими плічками та скошеним донизу тулубом. Вінця орнаментовані по краю ямками (рис. 5, 1, 2). II представлений виробами з короткими прямими вінцями, які мають незначний нахил назовні, з виділеною шийкою, опуклим тулубом та іноді з ямковим орнаментом (рис. 5, 3, 4). Посудини III типу — з високими і прямими вінцями, нахиленими до середини, опуклим тулубом, невиділеною шийкою та вузьким дном (рис. 5, 6). Горщикам IV типу властиве широке горло, діаметр якого зрідка більший за висоту посудини, діаметр дна становить 1/2 діаметра горла. Вінця відігнуті назовні і орнаментовані по краю ямками. Шийка і плічка майже не виділені (рис. 5, 5). V тип — це горщики з високими прямими вінцями, поставленими майже вертикально, широким горлом, крутими плічками, тулубом, скошеним до дна (рис. 5, 7—9). Кераміка цього типу характеризується кращими технологічними якостями: рівним випалом, заглаженою поверхнею, добре вимішаним тістом без домішок крупного шамоту.

Інша група ліпного посуду представлена сковорідкою та уламками великих «блюд» прямокутної форми для сушіння зерна. Сковорідка, діаметром 24 см, має невисокий бортик (3,5—4 см) (рис. 4, 8). Від «блюд» збереглися лише уламки. Тісто грубе, з домішками соломи, кварцу, крупного шамоту. Випал несильний, колір жовто-сірий. Поверхня недбало заглажена. «Блюда» мали товсті стінки і днище (2—4 см). Висота бортика 10—12 см (рис. 4, 10, 11). Іноді його край прикрашений ямками. Уламки «блюд» у великій кількості траплялися біля розвалів печей, що вказує на їх конструктивний зв'язок з останніми.

У заповненні жител виявлені й поодинокі фрагменти ліпних посудин типу піфосів, що мали добре вимішане тісто з домішками дрібного шамоту і кварцу. Цікава знахідка уламка великої ручки від ліпної посудини (рис. 4, 9).

⁴ С. А. Плетнева. От кочевий к городам. — МИА, № 142. М., 1967, стор. 155, 156, рис. 42, 1—5.

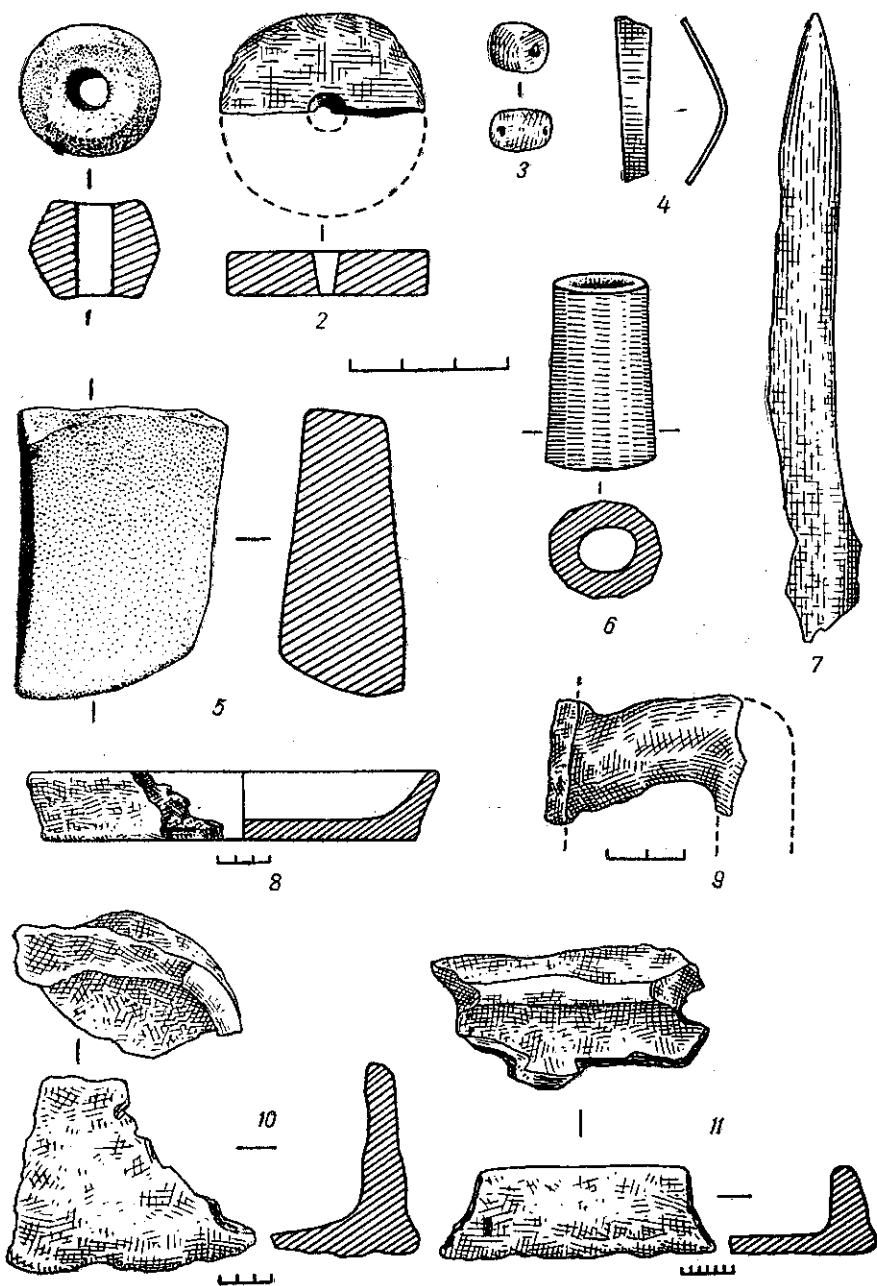

Рис. 4. Знахідки в житлах і господарських ямах Ходосівського поселення: 1—4, 8 — житло № 2; 5, 7, 9 — господарська яма № 3; 6 — житло № 8; 10, 11 — житло № 6.

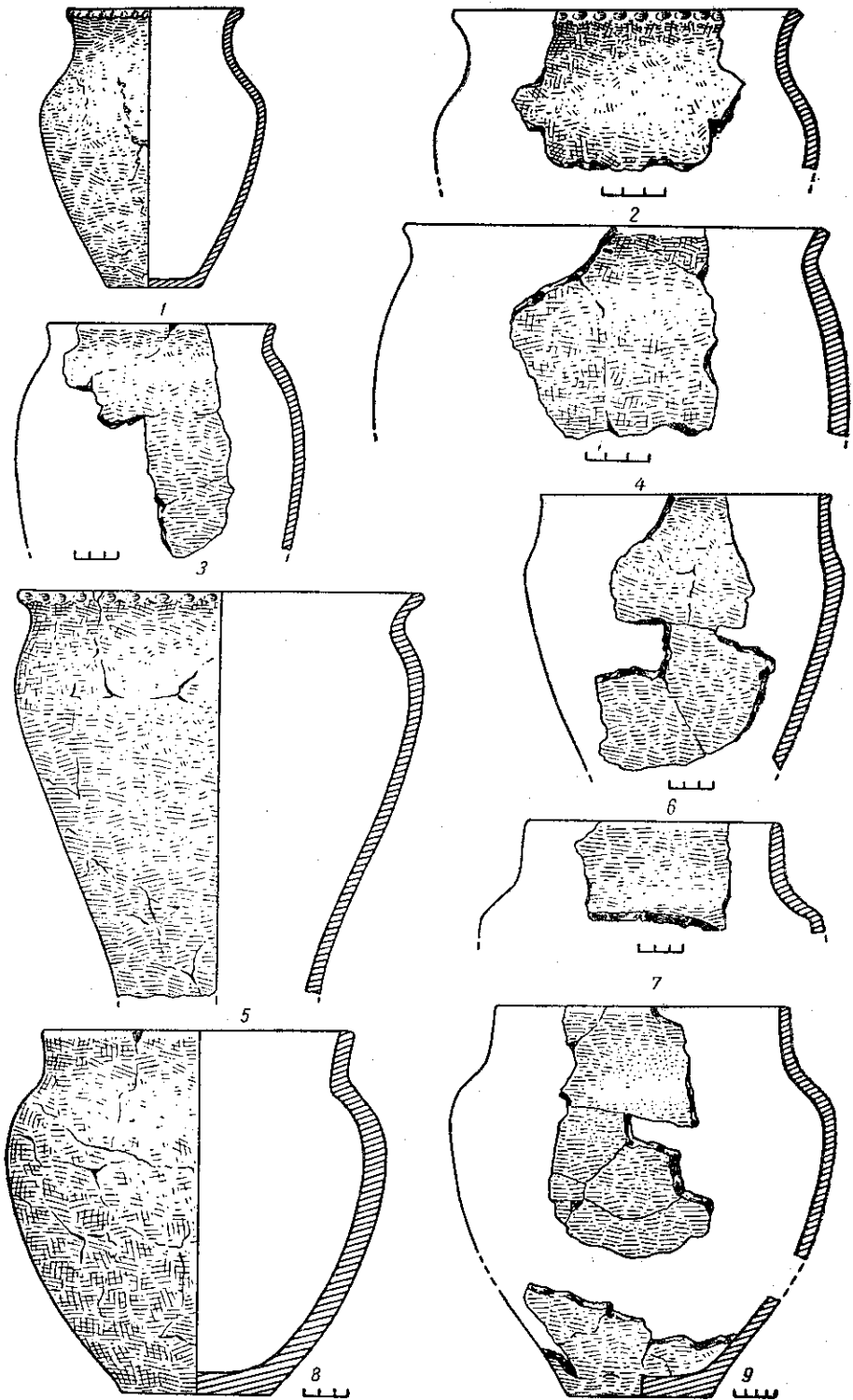

Рис. 5. Типи ліпних горщиків Ходосівського поселення:
 1, 2 — I тип; 3, 4 — II тип; 6 — III тип; 5 — IV тип; 7—9 — V тип.

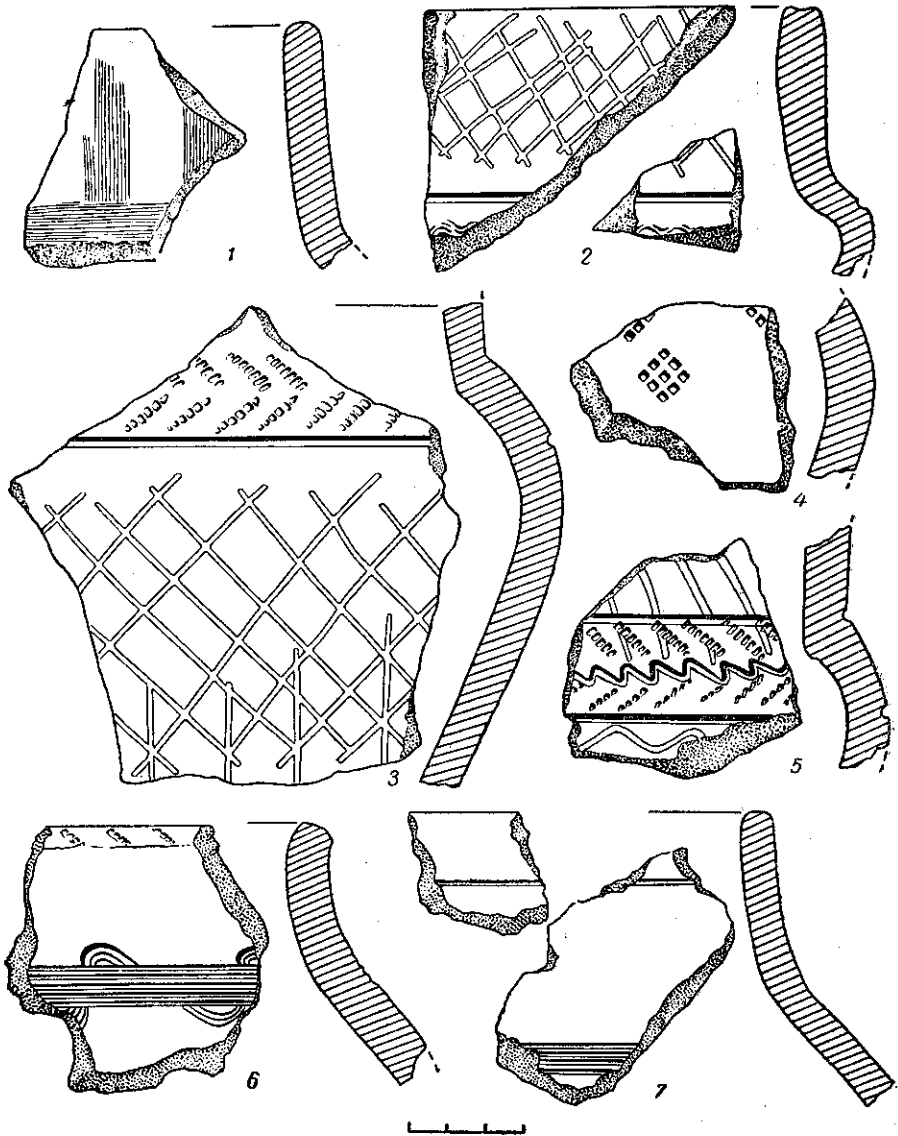

Рис. 6. Кружална кераміка Ходосівського поселення:
1, 2, 7 — житло № 2; 3 — житло № 8; 4—6 — підомний матеріал.

Близьку аналогію описаним формам становить кераміка з поселень Канівського, на горі Киселівці, а також деякі зразки ліпного посуду слов'янських поселень VIII—X ст. Дніпровського Лівобережжя⁵.

Знайдені також уламки кружалного посуду, що має високі технологічні якості: рівномірний випал, добре вимішане тісто з домішками річкового піску, поверхня чорного або коричнево-сірого кольору, на зламі сірого. Товщина стінок близько 1 см. Кружалні посудини широкогогорлі (діаметр 24—28 см), мають круті плічка та скошений до дна тулуб, багатий орнамент. Прямі вінця і тулуб горщиків оздоблено про-

⁵ Г. Г. Мезенцева. Канівське поселення полян. К., 1965, стор. 71—87; А. М. Шовкопляс. Керамические комплексы с горы Киселевки в г. Каневе. — КСИА, вып. 7. К., 1957, стор. 101; Д. Т. Березовець. Дослідження слов'янських пам'яток на Сеймі в 1949—1950 рр.—АП, т. V. К., 1955, стор. 49—66; И. И. Ляпушкин. Днепро-ровское лесостепное Левобережье в эпоху железа. — МИА, № 104. М.—Л., 1961, стор. 266—304.

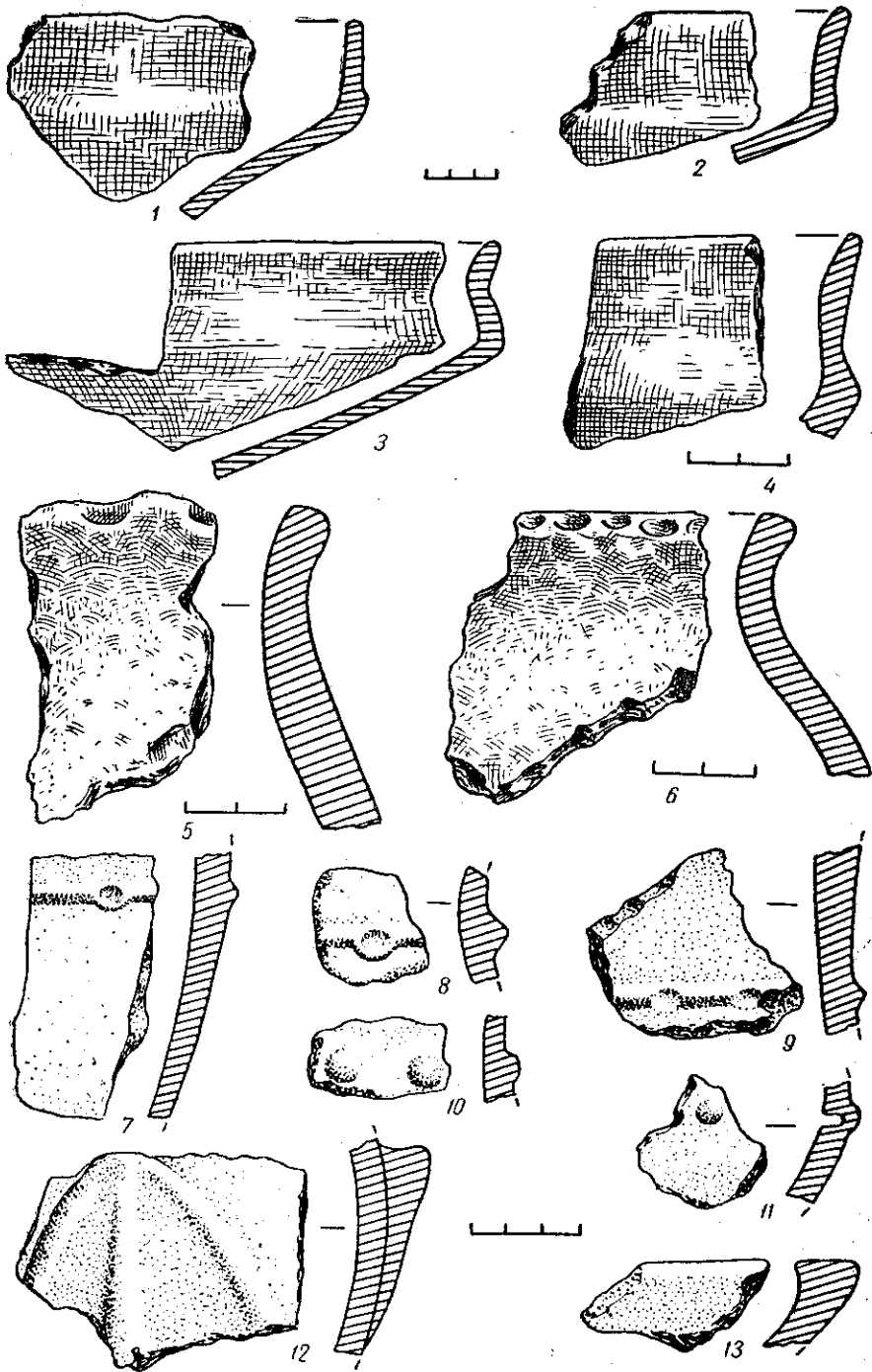

Рис. 7. Ліпний посуд з поселення поблизу с. Гвоздова:

1-6 — уламки чорнолощеного столового і грубого посуду зарубинецької культури; 7-13 — уламки ліпного посуду чорноліської культури.

лощеними паралельними лініями і ромбами. Заглиблений орнамент у вигляді прямих паралельних і хвилястих ліній або відбитків зубчастого штампа прикрашав плічка горщиків (рис. 6, 1—5).

Частина кружального посуду виготовлена з грубого тіста з домішками шамоту, нерівномірного випалу. Такий посуд прикрашений тільки рельєфним орнаментом по тулубу і відбитками зубчастого штампа по вінцях (рис. 6, 6, 7).

Близькою аналогією цим виробам є кераміка з поселення та могильника поблизу с. Волинцеве⁶, яка датується VIII ст. Ходосівський кружальний посуд, мабуть, також слід віднести до VIII ст.

Отже, кружальний посуд волинцевського типу був поширений досить далеко на захід від району, визначеного І. І. Ляпушкіним⁷. Кераміку цього типу виявив В. А. Падін на півдні Брянської обл.⁸. Знахідки свідчать про значно більшу територію поширення згаданого кружального посуду. Тому при розв'язанні питання взаємозв'язків слов'янського населення Середнього Подніпров'я з носіями салтівської культури досліджувана нами пам'ятка становить значний інтерес.

За 1 км на північ — схід від с. Гвоздів Васильківського р-ну, на краю лесової тераси, яка в цьому місці повільно знижується до невеликого болота, був зібраний підйомний матеріал — уламок ліпного посуду двох культур. Це чорнолошений столовий, а також грубий посуд зарубинецької культури. Шурфовкою на глибині 0,7 м від сучасної поверхні виявлені залишки ями, частково знищеної яром. У заповненні, що мало колір темніший, ніж материк, знайдені уламки двох чорнолошених мисок і фрагменти грубого посуду. Уся кераміка з лошінням доброго випалу, глина має домішки піску і шамоту. Це великі і широкі (діаметр 26—34 см) гострореберчасті миски з відігнутими назовні закругленими вінцями, косо зрізаними до середини (рис. 7, 2—4). Крім того, на поселенні знайдені уламки мисок з прямими вінцями, трохи нахиленими до середини, які відділяються від тулуба «перехватом» (рис. 7, 1). Такі миски з'являються на пам'ятках зарубинецької культури в Середньому Подніпров'ї на рубежі нової ери⁹. Груба кераміка представлена уламками горщиків з відігнутими назовні вінцями, прикрашеними по зовнішньому краю ямками (рис. 7, 5, 6). У тісті є домішки шамоту, товченого граніту.

Виявлено й інший посуд. Колір його поверхні жовтий або коричневий. У тісті є домішки товченого граніту і піску. Характерна риса оздоблення — валик, розчленований пальцевими вдавленнями (рис. 7, 7—9). Іноді край вінець прикрашався «перлиним» орнаментом (рис. 7, 10). Знайдено уламок миски з відігнутим до середини і горизонтально зрізаним краєм (рис. 7, 13). Цікава знахідка — фрагмент горщика з наліпом у вигляді тризубця (рис. 7, 12). Миска і горщик з наліпом підлощені. Подібна кераміка відома з розкопок Суботівського городища, а також інших пам'яток чорноліської культури¹⁰.

Виявлені під час археологічної розвідки матеріали — цінні для вивчення ранньослов'янської культури Середнього Подніпров'я рубежу нової ери і I тисячоліття н. е.

⁶ Д. Т. Березовець. Дослідження слов'янських пам'яток на Сеймі в 1949—1950 рр..., стор. 49—66.

⁷ И. И. Ляпушкин. К вопросу о памятниках волинцевского типа.— СА, XXIX—XXX, М., 1959, стор. 80—81.

⁸ В. А. Падин. Раскопки поселения в урочище Макча близ Трубчевска.— СА, № 4, М., 1969, стор. 208—218.

⁹ В. И. Бидзиля и С. П. Пачкова. Зарубинецкое поселение у с. Лютеж.— МИА, № 160, Л., 1969, стор. 67, рис. 9.

¹⁰ А. И. Тереножкин. Предскифский период на Днепровском Правобережье. К., 1961, стор. 55—82.

Р. С. ОРЛОВ

Разведки раннеславянских памятников близ Киева

Резюме

Заметка посвящена археологическим памятникам, обнаруженным автором в 1969—1970 гг.

На территории с. Казаровичи Киево-Святошинского р-на в ур. Цегельня открыт могильник зарубинецкой культуры, датируемый I в. до н. э. На север от него, в ур. Буславка, собран подъемный материал с позднезарубинецкого поселения I—III вв. н. э.

Большой интерес представляют раскопки раннеславянского поселения VII—VIII вв. у с. Ходосовки Киево-Святошинского р-на. На поселении вскрыты остатки восьми углубленных в землю жилищ, обнаружено большое количество обломков лепной посуды. Наличие в керамическом комплексе Ходосовского поселения кружальной керамики вольтинцевского типа указывает на связь славянского населения Среднего Поднепровья с носителями салтовской культуры.

Поблизости от с. Гвоздов Васильковского р-на обнаружено поселение с обломками лепной посуды чернолесской и зарубинецкой культур.

І. М. САМОЙЛОВСЬКИЙ

Половецкий курган на Нижньому Дніпрі

У 1954 р. на лівому березі Дніпра, за 2 км на північний схід від с. Первомайка Верхньорогачицького р-ну Херсонської обл., нами досліджено сильно розораний курган.

Курган у плані круглий, діаметром 10 м. На початок розкопок висота його становила 0,15 м. У центральній частині по лінії схід — захід було закладено розкоп розміром 2×8 м. Під насипом нижче шару сірої землі, на глибині 0,95 м від рівня сучасної поверхні виявлено поховання вершника з конем (рис. 1). Поховання не мало домовини і містилося в ґрунтовій ямі, форму якої в одноколірній землі визначити не вдалося. Поховання слід розглядати як впускне, а не основне.

Кістяк орієнтований головою на захід, на спині, у випростаному стані, руки витягнуті вздовж тіла, череп збережений погано. Зуби, хоч і добре збереглися, але стерті, отже, похований був похилого віку. Довжина кістяка 1,66 м (рис. 2). Поховання небагате. Ліворуч, біля голови небіжчика, стояла тонкостінна глиняна посудина витягнутої форми з невеликими, відігнутими назовні, трохи округленими по краю вінцями і плоским дном. Колір поверхні сірий з плямами, а стінки в перетині чорні. Посудина ліпна, погано заглажена, випал слабкий, висота 13,5 см, діаметр вінця 10, дна — 7,5 см.

Праворуч від похованого вершника виявлено кістяк невеликого степового горбоногого коня з підігнутими ногами, завдовжки 1,8 м, головою, повернутою на південь (рис. 2). Кінь-триліток, верхової породи, схожий на киргизьких степовиків, його можна віднести до східного (азіатського) типу. Висота по холці 134,5 см*. У роті коня знайдено залізне вушко без перегину з кільцями по боках, а біля грудей і на ребрах — залишки попружних залізних кілець. По обидва боки задніх ніг, трохи

* Визначення проведене І. Г. Підоплічком та А. І. Шевченком в Інституті зоології АН УРСР.